

Titz, Karel

[Vývoj jména Žižka ze jména Zigmund]

In: Titz, Karel. *O původu jména Žižka*. Brno: Filosofická fakulta, 1924, pp. [48]-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126453>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I jest na čase vyložiti souvisle, jak si představujeme vývoj jména *Žižka* ze *Zigmund*.

Jako z jiných křestních jmen byla i ze jména *Zigmund* utvořena zkratka, hypokoristikon *Zig* a *Ziga*.

Podle našich dosavadních vědomostí je doloženo jen *Ziga*. To však neznamená, že nebyla také zkratka *Zig*; jsouť takové dvojice hypokoristik mluvnicky mužských a mluvnicky ženských velmi hojné. *Mach* — *Mácha*, *Vach* — *Vácha*, z obecných jmen *brach* — *brácha*. Ale není nemožno, že bylo jen *Ziga*, jako máme dnes na př. jen *Říha* (z *Řehoř*), *Klíma* (z *Kliment*), *Šíma* (ze *Šimon*). Tvary gramaticky ženské jsou, tušíme, hojnější než tvary mužské.

Je pak hypokoristikon *Zig* — *Ziga* utvořeno ze jména *Zigmund* zkrácením, při němž zůstává začátek slova; srov. podobné zkrácení: *Vac-ek* a *Váca* z *Vác-lav*, *Kába* a *Kab-eš* z *Gab-riel*, *Šeba* (Šéba) ze *Šeb-estian*. Jindy se zase často zkracuje jméno tak, že zůstává konec slova (aphaerese): *Háta* z *Agata*, *Razim* z *Erazim*, *Kodým* z *Nikodem*, *Toník*, *Tonda* z *Antonín*, *Kuba* z *Jakub* atd.

Vedle *Zig* — *Ziga* vzniklo dále *Zik* — *Zika*; cizí *g* se do češtiny často přejímá jako *k*; na př. *Kába*, *Kabrhel* z *Gabriel*, *Markéta*, *kvalt*, stě. *kroš* z *grossus*, viz u Gebauera I, 458. O dvojici *Zik* — *Zika* platí totéž, co jsme napsali o *Zig* — *Ziga*.

Hypokoristikon *Zik* — *Zika* mohlo vzniknouti také jinou cestou, a to ze *Zikmund*, tedy zkrácením, jaké je v *Zig* — *Ziga*, *Václav* — *Váca*. Není totiž pochyby, že vedle *Zigmund* bývalo i *Zikmund*, jako vznikla stará slova *purkmistr*, *perkmistr* a na př. nové *kmán* (z *gemein*). Jde tu o připomenutou změnu *g* v *k*. V starých dokladech bývá zpravidla psáno *Zigmund* a jen zřídka *Zikmund*. Z toho by bylo možná souditi, že se naše jméno vyslovovalo zpravidla *Zigmund* a jen zřídka *Zikmund*. Ale snad bylo u výslovnosti *Zikmund* častější, než jak ukazují doklady, vždyť nahrazování *g* souhláskou *k* bylo hojné. Pak by bylo potřetí předpokládati, že se v písmě ustálila podoba *Zigmund*; to je, myslíme, předpoklad dobře možný. Ze *Zik* (*Zika*), ať vznikla tak či onak, tvořily se odvozeniny jiné, na př. doložené *Zikeš*.

Cizí *g* se také často mění v *h*, to je také věc obecně známá. V době, kdy se *g* měnilo vůbec v *h*, měnilo se současně s ním i cizí *g*; v době pozdější se cizí *g* měnilo v *h* prostě napodobením případů již hotových: zvuk v češtině ne sice neznámý, ale přece jen ne častý se přizpůsobuje. A tak bylo by lze předpokládati, že bývalo i hypokoristikon *Zih* — *Ziha*.

Jiné hypokoristikon ze *Zigmund* je *Zich* a *Zicha*. Zachován je v něm začátek slova *Zigmund*, ale proti hypokoristikům svrchu uvedeným je tvořeno příponou u hypokoristik hojnou, totiž *-ch*: *Vach* — *Vácha* z *Václav*, *Mach* — *Mácha* z *Matěj*, *Pech* a *Pecha* — *Petr*, *Hácha* z *Havel*, *Pach* z *Pavel*, *Brýcha* z *Bříkci* a j.

Z dvojice *Zich* — *Zicha* je doložena ze starší doby, tušíme, jen *Zich*. Tu však platí, co jsme řekli o *Zig* a *Ziga*, *Zik* a *Zika*: vedle *Zich* je později doloženo také příjmení *Zicha*. Není příčiny pochybovati o tom, že je to tvar starý, a to právě proto, že je to tvar mluvnický ženský. —

Odvozujeme-li však jméno *Žižka* ze jména *Zigmund*, je potřebí vysvětliti ještě *ž* začáteční a poměr tohoto slova k hypokoristikům uváděným svrchu.

Změna *z* v *ž*, stejně jako *s* v *š*, je v češtině u slov přejatých velmi hojná, na př.: *Ježíš*, *žalm* (ze starohornoněm. *salm*), *žehnatí* (ze sthněm. *siganón*), *žemle* (ze sthněm. *semele*), *Mojžíš* atd. Viz u Gebauera I, 414.

Lze tedy dobře předpokládati, že vedle *Zig* atd. bylo také *Žig* atd.

Tvar *Žižka* vznikl buď ze *Žiga* nebo *Žiha* nebo i ze *Žig*, *Žih*. Tvar *Žižka* je v podstatě diminutivum. Ale tu se nesmí zapominati, že u hypokoristik hranice mezi diminutivy a nediminutivy není tak přesná jako u jiných jmen. Ale to je přece jen vedlejší věc. —

Vykládáme tedy vznik jména *Žižka* v podstatě tak, jak je vykládal Hanka; pravíme: v podstatě, protože Hanka vycházel jen ze základního tvaru *Žiha*.

Proti Hankovi namítal Lang 289, pozn. 1., že „předpokládaná zkrácenina *Žiha* (*Žiga*) není vůbec v starší době doložena — místo ní vyskytá se lidový tvar zkrácený *Ziga* (a ovšem též zkráceniny *Ziha*, *Zyka*, *Zjka*, *Zich*)⁴. Tato námitka platí tedy i proti našemu výkladu. Ale tu třeba míti na paměti, že není-li tvar *Žiha* doložen, neznamená to ještě, že nebýval. O kolika slovech musili bychom pochybovati, zda bývala, kdybychom se postavili na stanovisko, že neexistovalo, co není doloženo? A dále nezapomínejme, že náš předpoklad tvaru *Žiha* neznamená předpoklad něčeho neznámého, nýbrž jen

předpoklad jednoho článku z řetězu jinak nade vši pochybu doloženého.

Lang píše „*Žiha* (*Žiga*)“⁴. Hanka však mluvil jen o tvaru *Žiha*, z něhož odvozoval *Žižka*. Langovi by tedy stačilo, kdyby byl doložen aspoň tvar *Žiga*. Asi proto, že podle jeho mínění *Žižka* mohlo vzniknouti nejen ze *Žiha*, nýbrž i ze *Žiga*, a to předpokládáme i my. Ale Lang praví, že je sice doloženo jméno *Ziga*, které by bylo lze čísti *Žiga*, ale až r. 1414, kdežto jméno *Žižka* je doloženo mnohem dříve. Okolnost, že tvar odvozený je doložen dříve než tvar základní, svědčí tedy Langovi proti výkladu jména *Žižka* ze *Žiha* nebo *Žiga*.

Naproti tomu třeba říci tolik: Okolnost, že *Žiga* neb *Ziga* je doloženo později, nemá významu, neboť ve starých dokladech neobrází se vždycky přesně chronologický vývoj toho kterého zjevu. Psaní *Ziga* pak nezaručuje v starých pramenech ještě nijak bezpečně, že se nevyslovovalo *Žiga*. A kdyby i bylo jisto, že je tu čísti *Ziga*, neplyne z toho, že vůbec nebylo také *Žiga*. Jest ostatně vždy možno, buď že bylo původně jen *Zižka* — srovnej Veleslavínovo *Zižka* u nás na str. 15, pozn. 1 — ze *Ziga* nebo *Ziha* a že z tohoto tvaru spodobou vzniklo *Žižka*, anebo že vedle *Žiga*, *Žiha*, *Zižka* bývalo také *Ziga*, *Ziha*, *Zižka* a že časem zobečnělo *Žižka*.

K tomu ke všemu nezapomínejme, že naprosto není nutno pro vznik jména *Žižka* předpokládati, že před ním nějakou dobu žilo základní jméno *Žiha*, *Žiga*. Hypokoristická tvorba byla v staré době tak živá, že jméno *Žižka* mohlo vzniknouti přímo ze *Zigmund*, nikoliv až ze *Žiga* nebo *Žiha*. Máme-li na mysli na př. jména utvořená příponou *-ička*, nelze si přece mysliti, že vždy bylo napřed jméno na *-ice* a z toho teprve že vzniklo časem diminutivum na *-ička*. Mnohá jména na *-ička* byla jistě utvořena přímo suffixem *-ička*, prostým napodobením hotových vzorů. A tak to mohlo býti také s naším jménem *Žižka*. Při neustálém tvoření hypokoristik lze si docela dobře představit, že někde vzniklo jméno *Žižka* přímo ze *Zigmund* a jinde že vzniklo současně aneb až později ze jmén *Ziga*, *Žiha*; vždyť táž hypokoristika neb podobná vznikala stále, podle potřeby nebo nálady jednotlivých osob a skupin.

Vlastně si v našem případě vznik prvního jména *Žižka* nelze ani jinak představit než přímo ze *Zigmund-Sigismund*, vždyť se jméno *Žižka* objevuje krátce po tom, co se Češi v Arles seznámili se jménem tohoto burgundského světce a co se u nás ujalo jméno *Zigmund*; srov. str. 40. Avšak vedle toho

mohlo jinde a časem vznikati jméno *Žižka* nejen tak, nýbrž i u jmen *Žiha*, *Žiga*, tedy vývojem stupňovitým.

A snad i začáteční *Ž* našeho jména lze vyložití z oněch zvláštních okolností, jež provázely jeho vznik, srov. str. 40 a 46. Se zřetelem k nim není nemožno, že jméno *Žižka* je jen počestěný tvar nějakého francouzského hypokoristika ze jména světcova, vyslovovaného po francouzsku *Sizismō*, a to hypokoristika začínajícího souhláskou *ž*.

Tvořit se francouzská hypokoristika jako naše aphaeresí a apokopou; na př. ze jména *Elisabeth* je hypokoristikon *Lise*. Soudíme tudíž, že i u jména *Sigismond* mohlo vzniknouti hypokoristikon *Gismond*, *Gisme* atd., jako je vlašsky *Gismondo*. To by se mohlo skrývati v listinách arlesských nám nepřístupných, avšak marně jsme se snažili po celý rok dosáhnouti toho, aby někdo v Arles a jinde aspoň z části za nás nahlédl do těch listin¹.

Obecnému rozšíření jména *Zigmund* u nás napomáhala okolnost už uvedená (na str. 41), že třetí syn Karla IV. dostal na křtu toto jméno. Z něho pak domácím vývojem mohla vzniknouti hypokoristika *Ziga*, *Zich* atd. Tím bychom si mohli vysvětliti, že *Žižka* má *ž*-, kdežto ostatní zkratky zpravidla *z*, jak se zdá vyplývati z dokladů. Z dvorských a kněžských kruhů Karla IV., z družiny jeho, pobývši s ním v Arlesu, bylo by se jméno *Žižka* rozšířilo dále. Takovýto postup není nic neobvyklého v dějinách jazykových.

To jest arci jen naše domněnka, a není, přiznáváme, nijak nutná, protože i domácím vývojem lze dobře pochopiti vývoj jména *Žižka*.

V starých dokladech bývá často vedle *Žižka* psáno i *Žiška*. Zdá se nepochybné, že psaní *Žiška* je fonetické místo *Žižka*, ale není, myslíme, nemožná domněnka, že *Žiška* je tvar vzniklý hláskoslovně, t. j. že to odvozenina ze jména *Zicha* (neb snad i *Zich*). Že se časem ustálilo psaní *Žižka*, to naprosto nemluví pro výklad, že *Žiška* je fonetické psaní místo *Žižka*, vždyť v pozdějších dobách nebylo již jasného vědomí, co *Žižka*, *Žiška* znamená a z čeho vzniklo. Máme tedy za možné, že vedle *Žižka*, které vzniklo buď přímo ze *Zigmund* nebo ze *Žiga*, *Žiha* (*Žig*, *Žih*), vzniklo také *Žiška* ze jména *Žicha* (*Žich*) anebo *Ziška* ze *Zicha* (*Zich*), které se buď spodobou neb vlivem jména *Žižka*

¹ Dnešní hypokoristikon ze *Sigismond* zní *Momond*, vyslovováno v provenčálském tom městě jednak po francouzsku, pak i provenčálsky *Moumound*, zkráceně *Mond* nebo *Moundet*. Je to však zároveň zkratka jiných jmen na *-mond*: *Edmond*, *Raymond* etc. (Sdělení p. Jouveau.)

změnilo v *Žiška*. Oba tvary — *Žiška* i *Žiška* — ve výslovnosti splývaly, a časem se v písmě ujal způsob psaní *Žiška*.

V některých dokladech čteme *Žuška*, *Žuška*. Řekli jsme již na str. 31, že je tu *-u-* zvrtnou analogií místo *-i-* (*Žiška*, *Žiška*). O tom ještě malou poznámku. Podle Gebauera I, 217—218 vznikla tato zvrtná analogie tak, že „písaři znali z jazyka své doby, z jazyka živého, i starší nepřehlasované *u*, *iu*, i pozdější přehlasované *i* . . .; to svádělo je, aby vůbec místo *i*, *i*, psávali *u*, *iu* nebo *ú*, *iu*“. K tomu lze dodati, že často mohlo jíti jen o způsob psaní, o psané *u*, nikoliv o výslovnost. Zejména je to pravděpodobno pro doklady mladší než z doby přehlásky *u-i*, jako jsou právě doklady našeho jména.

15.

Čtenář už zajisté zpozoroval, že se v těchto našich výkladech opakují slova „domněnka“, „je možné“, „lze předpokládati“ a pod. a usoudí z toho, že náš výklad není dosti bezpečný. To cítíme i my.

Avšak třeba dobře rozeznávat, v čem záleží ta malá bezpečnost výkladu. Jde tu o vznik jména *Žiška*, *Žiška* ze jména *Zigmund*. Tu jest arcí potřeba leccos předpokládati, protože doklady o tom mlčí. Ale při tom necht se nezapomínat, že se předpoklady naše netýkají věci úplně nových, nýbrž že jimi doplňujeme jen věci bezpečně doložené a že je doplňujeme tak, jak ukazuje vývoj ověřený doklady v jiných případech.

Není těch předpokladů málo, protože vývoj hypokoristik byl, at tak díme, kaleidoskopický, zcela jiný než na př. vývoj přehlásky *a — é* nebo *aj — ej*. Jsouť hypokoristika živého tvoření, vznikají nezávisle na různých místech, vznikají v různých podobách, z různých základů atd. A není těch předpokladů málo, protože se nesnažíme zakrývatí obtíže, na něž při výkladu našeho jména narážíme.

Nesnažíme se nesnáze zatajovati proto, že máme při výkladě jména *Žiška*, *Žiška* jednu dosti bezpečnou oporu: důkaz, čerpaný z pramenů, že *Žiška*, *Žiška* souvisí se jménem *Zigmund*, viz str. 44. Takové opory dosavadní výklady našeho jména neměly. Jen o dohad opírala se etymologie Dobrovského, že *Žiška* znamenalo původně žháře; o dohad se opírali historikové, tvrdíce, že *Žiška* je přezdívka; chyba to je, když Frinta vykládal, že *Žiška* znamená přezdívku jednookého; jen o dohad se opíral i Hanka, když vykládal o podstatě totéž, co vykládáme my.